

для країн – членів Ради Європи // *Голос України*. – 1995, 21 грудня. 3. Закон України про місцеве самоврядування в Україні // *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 24. 4. Закон України про місцеві державні адміністрації // *Голос України*. – 1999, 12 травня.

А.В. Тумашов

ПЕРЕДУМОВИ ТА ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ РОЗПАДУ СРСР

© Тумашов А.В., 2002

Розкрито основні причини розпаду СРСР та Організації Варшавського договору. Обґрунтовано історичну закономірність відновлення демократичних норм в колишніх “соціалістичних” країнах Центральної і Східної Європи.

The article exposes the main causes of the USSR disintegration and the dissolution of the Warsaw Treaty Organization. It grounds the historical natural development of restoration of democratic norms and values in the former socialistic countries in Central and Eastern Europe.

“Холодна війна”, що у другій половині ХХ століття тримала у постійній напрузі всю цивілізацію, продовжує залишатися у центрі уваги багатьох державних діячів, політиків, науковців, журналістів, зокрема в країнах, що були безпосередніми ініціаторами і активними учасниками “холодної війни”. Ще і тепер робляться витончені спроби звільнити правлячі кола США чи відповідно СРСР від відповідальності за розв’язання “холодної війни”, надання їй потворного, вибухонебезпечного характеру.

Тенденційно, у дусі, вирашному насамперед для США, НАТО подаються наслідки “холодної війни”. І хоч подекуди ще і сьогодні ведуться дискусії щодо завершення чи подальшого тривання “холодної війни”, більшість неупереджених дослідників однозначно погоджуються, що “холодна війна”, хоч і дещо сенсаційно і несподівано, завершилася. Правда, проявляються певні рецидиви “холодної війни”.

Це твердження базується на тому, що, по-перше, розпався СРСР, одна з наймогутніших комуністичних імперій у світі, один з головних ініціаторів розпалювання, загострення “холодної війни”.

По-друге, припинила діяти Організація Варшавського договору – підступний політично-мілітарний блок “соціалістичних” країн, потенційно найнебезпечніший палій нової світової (термоядерної) війни, головний реалізатор агресивних задумів СРСР.

По-третє, розпався “соціалістичний” табір в Європі. В колишніх “соціалістичних” країнах Центральної і Східної Європи повсюдно відновлюються демократичні норми політичного життя, новий лад прагне гарантувати права і свободи громадян. Були рішуче відсторонені від влади комуністичні партії – головні винуватці встановлення після Другої світової війни жорстких тоталітарних комуністичних режимів з притаманними їм обмеженням демократії, прав і свобод громадян, репресіями проти “класово ворожих сил”, спотворенням цивілізованого способу життя людей.

Одним з найбільш інтригуючих, сенсаційних наслідків “холодної війни” слід визнати розвал СРСР – колись однієї з наймогутніших комуністичних імперій. З розпадом СРСР у минуле відійшли епоха сталінізму і неосталінізму, більшовицького тоталітаризму, епоха, з

якою значною мірою пов'язувалося смертельно небезпечне протиборство сил “соціалізму” і “капіталізму”. Нереальними виявилися претензії СРСР на ініціювання комуністичної перебудови світу, яку свого часу пророкували Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін, Мао Цзедун та інші марксистські пророки. Реальне життя, практика реалізації сталінської моделі будівництва соціалізму розвіяли міф про можливість забезпечення “щасливого, заможного” комуністичного майбутнього всього людства, що базувалося на диктатурі, репресіях, насильстві.

Ще продовжуються наукові дискусії щодо істинних об'єктивних і суб'єктивних причин, що зумовили обвальний розпад СРСР, припинення дії Організації Варшавського договору, крах тоталітарних режимів у європейських країнах соціалізму. З'ясовується, якою мірою це взаємопов'язується з “холодною війною”.

Однак незаперечним є твердження про те, що перемогу у “холодній війні” країнам Заходу дав не прямий військовий чи економічний тиск з їх боку, чи з боку НАТО. Розпад колись могутнього Радянського Союзу, припинення дій непереможної, як твердила радянська пропаганда, Організації Варшавського договору, крах “тривкої соціалістичної системи” в Європі відбулися головним чином внаслідок трагічно саморуйнівних процесів, що відзначалися і особливо загострилися в 70 – 80-роки минулого століття всередині СРСР, всередині Організації Варшавського договору, “соціалістичних” країн Європи. Хоч, безперечно, “холодна війна” мала якщо не вирішальний, то дуже істотний вплив на прискорення краху СРСР.

Першими ознаками наростаючої смертельної кризи, близького краху європейського “соціалістичного” табору – втрати СРСР колишнього абсолютного впливу на політику країн “соціалістичного” табору в Європі, фундаменту Варшавського договору стали трагічні події 70 – 80-х років минулого століття у Польщі. Початок цим подіям поклав розстріл натовпу робітників у Гданську за наказом керівника польських комуністів В. Гомулки. Натовп намагався висловити протест проти злиднів в країні, корупції, сваволі партійної верхівки. Жорстока, кровопролитна розправа над беззбройними робітниками обурила всю країну, не зупинивши наростання політичної кризи. Довелося терміново змінити лідера компартії. Як виявилось, це був запізнений крок, в країні набирали сили і впливу опозиційний блок “Солідарність”, що спирався на незалежні профспілки на чолі з Лехом Валенсою.

Щоб врятувати наскрізь прогнилий “соціалістичний” лад, прорадянську політичну орієнтацію уряду, новий лідер ПОРП Ярузельський у грудні 1982 року оголосив у Польщі воєнний стан. Були заборонені будь-які масові збори, закрито кордони, Л. Валенса, всі керівники “Солідарності” були заарештовані. Арешту, репресій зазнали й інші діячі опозиції. Порятунком виявився примарним. Уже в липні 1983 року під тиском світової громадськості у Польщі довелося скасувати воєнний стан. На виборах у червні 1989 р. до Сейму і Сенату польські виборці віддали абсолютну перевагу кандидатам у депутати від “Солідарності”. Лех Валенса 9 грудня 1990 року був обраний Президентом Польської Республіки [3, с. 719 – 720].

У ті самі роки опозиційні щодо СРСР течії і рухи стали набувати ваги, масовості і в інших країнах соціалістичної орієнтації в Європі. Слідом за Польщею антирадянське, антикомуністичне спрямування політичного курсу стало все чіткіше проявлятися в діях керівних кіл Угорщини. У травні 1989 року Я. Кадара, який 32 роки очолював керівництво країною, було усунуто від влади. Некомуніст Бруно Штрауб був обраний Президентом Угорської Республіки. Угорщина відкрила кордони з Австрією. Було реабілітовано

репресованого компартійною владою Імре Надя. Однією з перших серед “соціалістичних” країн Європи Угорщина заявила про прагнення гарантувати права і свободи громадян, грубо порушені компартійною владою. Напередодні 33-ї річниці радянської інтервенції у 1956 р. Угорщина офіційно змінила свій політичний курс, вибравши прозахідну орієнтацію [3, с. 721].

У Чехословаччині оновлення, демократизація політичного ладу пов’язувалися з активізацією політичної опозиції – інтелігенції, студентської молоді; військовослужбовців на чолі з відомим правозахисником письменником Вацлавом Гавелом, який незабаром став президентом республіки. Вибори в липні 1992 року органів законодавчої влади остаточно закріпили відсторонення компартії від влади [3, с. 722].

Але чи не найбільше потрясли “монолітність” “соціалістичного” табору в Європі події, що розгорнулися наприкінці 80-х років минулого століття в Німецькій Демократичній Республіці. Ще в серпні 1961 року власті НДР з благословіння Москви спорудили “Берлінську стіну” (бетонну загорожу), за допомогою якої прагнули призупинити масову еміграцію східних німців, здебільшого фахівців, на Захід. Стіна не врятувала ситуацію. Понад 100 тисяч східних німців емігрувало на Захід, скориставшись відкритістю західних кордонів Угорщини. Під тиском наростаючого прагнення до возз’єднання населення двох частин примусово в свій час роз’єднаної Німеччини, лідер комуністів НДР Е. Хоннекер вимушений був піти у відставку. 9 листопада 1989 року. Берлінський мур було зруйновано. На початку 90-х років возз’єднання НДР і ФРН стрімко наростало і офіційно завершилося 3 жовтня 1990 року. Керівництво СРСР змушене було погодитись на вступ збройних формувань колишньої НДР у складі ФРН до збройних формувань НАТО [3, с. 723].

Західні політики з подивом і сарказмом сприймали дивовижні метаморфози у зовнішньополітичних діях М. Горбачова – тогочасного керівника СРСР. Відомий американський політик Г. Кіссінджер з приводу провалу східноєвропейської політики СРСР писав: “Не минуло і чотирьох тижнів, як Берлінська стіна впала, а через десять місяців Горбачов вимушений був погодитись на об’єднання Німеччини і її членство в НАТО. До того часу всі комуністичні уряди колишніх сателітів СРСР виявились скинутими, а Варшавський пакт перестав існувати. Історія виставила на посміховисько безглузде твердження, висунене зарозумілим Хрущовим про те, як “комунізм поховає капіталізм”. Радянський Союз, який довів себе до виснаження сорока роками спроб шляхом загроз і тиску підірвати західну єдність, виявився доведеним до рівня прохача, що вимолює у Заходу добре до себе ставлення, оскільки відчуває потребу у західній допомозі більшою мірою, ніж у наявності орбіти сателітів” [5, с. 724].

У Румунії антикомуністичні сили спромоглися у грудні 1989 року скинути ненависний, наскрізь корумпований диктаторський режим М. Чаушеску. Наступне часткове відновлення демократії, прав і свобод громадян, що тривалий час грубо порушувалися компартією, інші невідкладні оздоровчі заходи все більш віддаляли Румунію від СРСР.

У Болгарії в листопаді 1989 року під тиском демократичних сил безславно завершилася 35-річна ера диктаторства Тодора Живкова – лідера компартії. В жовтні 1991 року до влади прийшов “Союз демократичних сил”. Країна стала поступово відходити від співпраці з СРСР.

Югославія, Албанія ще раніше відійшли від співпраці з СРСР.

Одна за одною “соціалістичні” країни Європи заявляли про припинення свого членства в Організації Варшавського договору. Ця колись наймогутніша політично-військова структура офіційно припинила своє існування з лютого 1991 року [3, с. 724].

Неминучість глибоких політичних, економічних, соціальних криз в європейських країнах “соціалізму” СРСР прогнозували об’єктивні науковці багатьох країн Європи, світу, а деколи і СРСР. Один з впливових в минулому діячів КПРС В. Фалін у книзі “Конфлікт в Кремле. Сумерки богів по-русски” підтримував думку професора Р.А. Білоусова, який заявляв, що до кінця 1989 року країни РЕВ (тобто практично всі країни соціалізму в Європі) вступлять в смугу економічних катаклізмів з невідворотними соціальними, політичними та іншими наслідками. І це передбачення підтвердилося. Економіка соціалістичних країн не витримала брутално нав’язаного Москвою курсу на максимальне збільшення військових видатків. Це грубо суперечило корінним національним інтересам країн-учасниць РЕВ і прискорювало зuboжіння основної маси населення [6, с. 30 – 32].

Розчарування деструктивними процесами в “соціалістичному” таборі Європи, авантюрними, невиваженими діями радянського (брежньєвського) керівництва стало все виразніше проявлятися в зміні політичної орієнтації міжнародного комуністичного руху, зокрема провідних компартій Європи. Цю нову політичну орієнтацію ряду компартій західні засоби масової інформації назвали “єврокомунізмом”, одностайно засудженим КПРС. Спочатку в компартії Іспанії, а згодом в компартіях Франції, Великобританії, Швеції, Норвегії, Австрії, Бельгії, Нідерландів та інших країн сформувалися впливові групи, які виступили за “дистанціювання” від КПРС, за пошук своїх не сталіністських чи брежньєвських моделей будівництва основ соціалізму. В цих компартіях почався все більший відхід від принципів пролетарського інтернаціоналізму, коли на угоду КПРС ці компартії змушені були діяти, виступати з гаслами, несумісними з національними інтересами відповідних країн. Запекле шельмування з боку КПРС “єврокомунізму”, його ідеологів – Карілло, Р. Гароді та інших лише викликало підвищений інтерес в різних країнах Європи до новітньої та досить впливової течії ревізйонізму [3, с. 696 – 698]. Ставало зрозумілим, що у колись монолітному “антиімперіалістичному” фронті, який цементував міжнародний комуністичний рух, намітилися серйозні тріщини, під їх впливом – терези у “холодній війні” стали явно схилитися на користь країн Заходу.

Невідворотні процеси у всіх “соціалістичних” країнах Європи, роз’єднавчі процеси у Збройних силах Організації Варшавського договору, окреме, досить упереджене бачення цих процесів з боку міжнародного комуністичного руху свідчили про те, що всередині самого СРСР визріла серйозна політична, економічна, соціальна криза СРСР безнадійно втратив спроможність старими методами підтримувати слухняними і покірними колишніх близьких союзників по Європейському блоку “соціалістичних” країн.

Після завершення довголітньої брежньєвської епохи застою, з притаманними їй гучними провалами у зовнішній і внутрішній політиці СРСР, авантюрною війною в Афганістані, курсом на злам будь-якою ціною військового паритету з провідними країнами Заходу, гігантським казнокрадством, корупцією, зловживанням владою, новими хвилями репресій проти “дисидентства”, інакодумства до влади в КПРС, СРСР нарешті прийшла дещо молодша політична еліта на чолі з М. Горбачовим. Ця нова партійна еліта, маючи незаперечні докази наближення глобальної кризи ідеології і практики марксизму, комунізму, роз’єднавчих процесів у самому СРСР, спробувала загальмувати ці руйнівні процеси з допомогою реалізації концепції “перебудови”.

В ідеологів “перебудови”, як видавалося, були цілком пристойні наміри: дати поштовх до прискорення економічного розвитку країни, що дуже сповільнився у роки брежньєвського “застою”, гарантувати дещо більші права і свободи громадянам, скоротити гонку озброєнь,

кількість збройних сил, пом'якшити умови міжнародних контактів, обміну людьми і інформацією, посилення боротьби з злочинністю, корупцією тощо.

Однак дуже швидко “перебудова” розчарувала радянське суспільство. Хоч, правда, деякі позитивні зрушення у міжнародних відносинах дійсно відбулися. Нові радянські керівники, переконавшись в абсурдності подальшої злочинної війни в Афганістані, вивели радянські війська з цієї багатостраждальної країни. Війна коштувала СРСР численних людських жертв і багатомільярдних збитків. Після довготермінових відтягувань, непристойних маневрів, СРСР, нарешті, погодився на об'єднання НДР і ФРН. Нарешті була сказана правда про німецько-радянський зговір у 1939 році, правда про злочинний розстріл за наказом Сталіна і Берії полонених польських офіцерів. Під тиском світової громадськості був звільнений з заслання відомий правозахисник академік А.Сахаров. СРСР підписав низку міжнародних угод, що обмежували гонитву стратегічних озброєнь, декларували права і свободи громадян, свободу слова.

Науковий аналіз наслідків “перебудови” переконує, що негативних, деструктивних явищ, пов'язаних з діяльністю М. Горбачова і його оточення, виявилось куди більше, ніж згаданих вище “позитивів”. На совісті керівників СРСР, КПРС, що ініціювали “перебудову”, назавжди залишиться злочинна байдужість, некомпетентність, які проявилися у зв'язку з чорнобильською катастрофою на Україні. Заклики СРСР до обмеження, скорочення гонки озброєнь виявились демагогічними, облудними, бо мали на меті приховати справжні наміри радянського керівництва досягти військової переваги над провідними країнами Заходу. Абсурдними, невиваженими виявились численні акції нового радянського керівництва в економічній, соціальній сфері. За оцінкою В. Фаліна – свого часу одного з близьких до М. Горбачова партійних діячів, збитки від економічних новацій часу перебудови на території Радянського Союзу перевищили втрати СРСР у Другій світовій війні у два – два з половиною рази [6, с. 195].

На Україні – багатій природними ресурсами, родючими землями катастрофічно падав життєвий рівень населення, дефіцитними стали всі основні продукти харчування. “Холодну війну”, ідеологічні диверсії радянське керівництво перевело у нове, витонченіше русло; тривало переслідування дисидентства, інакодумства, хоч робилося це прихованіше і спритніше. Офіційно скасувавши статтю 6 Конституції, що визначала керівну роль КПРС в суспільстві, радянське керівництво водночас робило все можливе, щоб не “здати” керівних позицій компартій.

Аналіз фактів, оцінок державних, політичних діячів того часу, науковців, преси переконує у тому, що провал політики “перебудови” зумовлювався дією вагомих об'єктивних чинників – наростанням кризи радянського суспільства, його неспроможністю на засадах марксистсько – ленінських догм вирішити економічні, політичні, соціальні суперечності, що постали перед СРСР наприкінці ХХ століття. Але не меншу роль відіграв і суб'єктивний чинник – М. Горбачов, ставши президентом СРСР, ні на крок не відступив від традиційного радянського авторитаризму. “Невдача перебудови, – підкреслює В. Фалін, – багатьма нитками пов'язана з нездатністю М. Горбачова сказати правду про наше минуле, назвати всі речі своїми іменами, визнати, що сталінізм був абсолютним запереченням соціалізму, його небажанням відновити в правах принцип розподілу влади, замість того, щоб розділяючи, владарювати, як і колись” [6, с. 206].

Приреченість, неминучість провалу у “холодній війні”, радянської політики “перебудови”, “розрядки” прогнозували і у керівних колах радянських політиків. А. Добринін –

колишній багаторічний посол СРСР в США, розмірковуючи над причинами провалу радянської політики “розрядки”, писав: “... велику шкоду політиці розрядки нанесли події у “третьому світі”, зокрема події в Анголі, Ефіопії, Сомалі, Ємені, Афганістані. Розрядка, як виявилось, зовсім не гарантувала бажаного для уряду США заморожування соціально-політичного статусу-кво у світі... Не виправдалися надії на відмову (як виявилось, суто формальну – авт.) Радянського Союзу від доктрини “інтернаціональної солідарності” і від підтримки певних сил у національних рухах ряду країн “третього світу” схильних до тероризму, які, по суті, і підривали статус-кво у світі...”.

Важливим негативним чинником, що постійно ускладнював відносини з США, гальмував розрядку, було порушення прав людини в СРСР. Саме формулювання питання про еміграцію, дисиденство вкрай болісно трактувалося радянським керівництвом як втручання у внутрішні справи СРСР. Це посилювало антикомуністичні настрої в США, СРСР розглядався як “імперія зла”, з якою недопустиме мирне співіснування [3, с. 491].

Але найпровальнішим для подальшої долі “перебудови”, політики “розрядки”, на наш погляд, було те, що її ініціатори не змогли вирішити комплексу назрілих, гострих проблем, що склалися у міжнародних відносинах, успадкованих від сталінсько-брежнєвських часів. Очолювана М. Горбачовим КПРС найбільше зусиль докладала для збереження цілісності СРСР. Всіляко декларувалися твердження про те, що завдяки “мудрій ленінській національній політиці” в країні сформувалася нова історична спільність людей – радянський народ. І за цієї умови видавався доцільним пріоритетний розвиток російської мови як мови міжнародного спілкування радянських людей.

Разом з тим, “перебудова”, хоч і формально, декларувала більшу свободу і повноваження національним республікам, що входили до складу СРСР. Передбачалося вирівнювання стану їх економічного, соціального, духовного розвитку. За цих умов швидше відновились наболілі рани, ожили смертельні образи, нанесені в минулому комуністичним тоталітарним режимом національним меншинам – репресованим чеченцям, інгушам, татарам Криму тощо. Гостро постала проблема повернення належних до цих меншин громадян до попередніх місць проживання – на батьківщину предків, їх належного устрою. Національна самосвідомість, прагнення до набуття самостійності, що десятиріччями таврувалися російською імперією, а згодом сталінським тоталітарним режимом, почали масово проявлятися у всіх республіках СРСР. У лютому 1988 року розпочалися маніфестації у Вірменії, які незабаром набули гострого політичного характеру. Маніфестанти протестували проти ніби-то поганого ставлення сусідньої республіки Азербайджан до жителів населеної переважно вірменами Нагорно-Карабаської автономної республіки. Між вірменськими християнами та азербайджанськими мусульманами – шиїтами визрів конфлікт, який переріс у затяжне кровопролитне збройне протистояння.

Набрали сили, масовості націоналістичні рухи в республіках Прибалтики. У серпні 1987 року масові маніфестації призвели до публікації таємних протоколів про підписання радянсько-німецького пакту від 23 серпня 1939 року, які призвели до втрати незалежності країнами Прибалтики.

16 листопада 1988 року Верховна Рада Естонії прийняла поправку до Конституції, яка проголосила незастосування союзних законів в Естонії без затвердження їх естонською Верховною Радою. Тенденції до набуття національної самостійності набували сили. На перших виборах депутатів місцевих органів влади, що відбулися на початку грудня 1989 року в Естонії та Литві, абсолютну перевагу здобули опозиційні націоналістичні рухи. У Литві на виборах націоналістичний рух “Саюдіс” завоював 75 відсотків голосів виборців.

У 1990 році поступово назрівав параліч союзних структур СРСР. 11 березня 1990 року литовський парламент проголосив незалежність республіки. 30 березня те саме зробив парламент Естонії. Латвія оголосила про свою незалежність 4 травня 1990 року.

Кремль реагував на ці, з його погляду, руйнівні процеси в душі сталінського тоталітаризму – жорстокими розправами над мирними демонстрантами у Вільнюсі, Тбілісі, Баку, спробою військового заклоту в Москві. Але ці дії керівництва КПРС лише прискорили розпад СРСР [3, с. 730 – 731].

Впродовж серпня-вересня-жовтня 1990 року свою незалежність проголосили 13 з 15 союзних республік Радянського Союзу. 21 грудня 1991 року Україна, Білорусь, Росія – ініціатори саморозпуску Союзу РСР – оголосили про заснування на теренах вже неіснуючого СРСР нового демократичного об'єднання держав – Співдружності Незалежних Держав (СНД). Згодом до них приєдналися ще вісім союзних республік колишнього Союзу РСР.

Отже, Союз Радянських Соціалістичних Республік – комуністична імперія, одна з наймогутніших держав світу у ХХ столітті – перестала існувати. Вищесказане переконливо доводить, що це сталося не під впливом “підривних дій світового, американського імперіалізму” чи безпосереднього збройного, силового тиску з боку США, НАТО, будь-яких інших впливових зовнішніх силових чинників, хоч їх повна недооцінка була б історично малодостовірною. Прискорили крах СРСР як оплоту світового комунізму здебільшого внутрішні чинники, позначені вище, які зумовили невідворотне саморуйнування соціалістичної системи. Додамо: “холодна війна” вкрай виснажила СРСР, підірвала його спроможність боротися “на рівних” з країнами Заходу.

Розпад СРСР зумовив істинно масштабні історичні наслідки:

– по-перше, було одержане ще одне реальне підтвердження міфічності, нездійсненності марксистсько-ленінської концепції побудови “соціалізму”, зокрема за сталінсько-брежнєвською моделлю.

Не менш міфічною виявилася марксистсько-ленінська концепція комуністичного “оновлення світу”, забезпечення “всезагальної рівності, добра і багатства” на сталінських засадах.

Позбувшись свого лідера – КПРС, по суті, перестав існувати єдиний міжнародний комуністичний рух. Багато компартій, зокрема з європейських країн, що змогли вийти з шокового стану після розпаду СРСР, переорієнтувалися на програмні, ідейні засади світового соціал-демократизму.

– по-друге, практично припинилася, хоч певною мірою, формально “холодна війна”, оскільки один з її ініціаторів – Радянський Союз – перестав існувати, а основний спадкоємець СРСР – Росія об'єктивно не була зацікавлена в продовженні “холодної війни”. Протиборство полярних політичних сил продовжилось, хоч в менш драматичних і небезпечних формах. Кінець “холодної війни” по-різному був сприйнятий у різних країнах світу. Деколи при всій упередженості вони були дуже близькими до істини. Відомий американський політолог Г. Кіссінджер писав: “Кінець “холодної війни”, що був метою американської політики впродовж восьми адміністрацій, обидвох політичних партій, дуже нагадував те, що Джордж Кеннан пророкував в 1947 році. Незалежно від того, яку б догідливу політику не вів щодо Радянського Союзу Захід, радянській системі потрібна була примара вічного зовнішнього ворога, щоб виправдати страждання свого народу і утримання громіздких збройних сил і апарату безпеки. Коли під тиском сукупної відсічі з боку Заходу, кульмінацією якого стали роки президентства Рейгана, ХХVІІ з'їзд партії замінив офіційну

доктрину співіснування на взаємозалежність, зникла моральна база внутрішніх репресій. Громадяни Радянського Союзу, виховані в дусі дисципліни, не могли миттєво переключитися на компроміс і взаємні поступки. А це означало, як і пророкував Кеннан, що Радянський Союз перетвориться водночас в одне з найслабших національних суспільств, таких, що викликають найбільший жаль [5, с. 730];

– по-третє, остаточно розвіялися сумніви щодо подальшого існування “соціалістичного” табору, що утворювали країни Східної і Центральної Європи. Обмеження демократії, грубе порушення прав і свобод громадян, зростаючі злидні населення, поєднані із сваволею, репресивними діями, зловживанням владою з боку компартійних керівників зіткнулися з зростаючою протидією народних мас. Компартії повсюдно були рішуче відсторонені від влади. До керівництва державами прийшли демократичні сили, здебільшого орієнтовані на співробітництво з країнами Заходу;

– по-четверте, перестала діяти Організація Варшавського договору, яка в минулому без санкції керівництва СРСР ніколи ніякої самостійної ролі не відігравала. Отже, з розпадом СРСР значно зменшилася небезпека нової світової війни, порушення територіальної цілісності держав, збройної агресії, найменше на європейському континенті;

– по-п’яте, розпад СРСР став серйозною пересторогою багатонаціональним державним утворенням. Ставка на насильницьку асиміляцію національних меншин, обмеження чи репресивне переслідування вияву національної самосвідомості чи прагнення до національної самостійності, як свідчить досвід СРСР, може викликати серйозний збройний конфлікт, численні людські жертви.

Але найголовніший наслідок розпаду СРСР полягає у докорінній зміні геополітичної ситуації на європейській, світовій аренах, у новій розстановці політичних і військових сил, які домінуватимуть у XXI столітті. США, НАТО, як виявилось, не здійснюючи безпосереднього силового тиску, не провокуючи, точніше – уникаючи збройного зіткнення з СРСР, військовими формуваннями Організації Варшавського договору, опинилися у ролі переможця у “холодній війні”. Західні країни, НАТО, продемонстрували, що відстоювання ідеалів демократії, громадянських прав і свобод, послідовна боротьба проти тиранії, тоталітарних репресивних режимів, що уособлювали собою комунізм у XX столітті, як і гітлерівський фашизм, справжнє – не уявне – відстоювання миру, міжнародної безпеки спроможні забезпечити підтримку, довіру світової спільноти народів.

Багато західних державних, політичних діячів, аналітичні центри, що діяли в США, Великобританії, ФРН, Франції за багато років до розвалу СРСР прогнозували неминучість краху ідеології і практики комунізму. Відомий американський політолог З. Бжезінський задовго до розвалу СРСР в праці “Великий провал. Народження і смерть комунізму у XX столітті” писав: “Причина, що прискорила агонію комунізму – це провал радянської політики. І справді, сьогодні, наприкінці XX століття, здається невірогідним, що радянську модель колись вважали привабливою і гідною наслідування. Це непорозуміння – міра того, як низько впало значення радянського досвіду в очах громадськості всього світу. І однак були часи, не такі вже й давні, коли радянська модель викликала захоплення і навіть бажання наслідувати її”. З. Бжезінський висловлював впевненість у тому, що XXI століття буде століттям демократії, а не комунізму [1, с. 256]. Як бачимо, прогноз виявився достатньо далекоглядним.

Може виникнути питання: чи правомірно пов’язувати розпад СРСР з впливом “холодної війни”? Підстави для такого твердження, безумовно, є. “Холодна війна”, одним з ініціаторів якої був СРСР, зумовила безкомпромісну боротьбу між США і СРСР за світове

лідерство. Така боротьба вимагала велетенських коштів, насамперед на розбудову ракетно-термоядерного потенціалу. Можливості для цього в СРСР (порівняно з США) були набагато обмеженіші. “Оборонні” потреби СРСР виснажували фінансові та матеріальні ресурси СРСР і це в остаточному підсумку не могло не позначитися негативно на життєвому рівні населення.

Крім того, СРСР щедро заохочував до антиімперіалістичної боротьби міжнародний комуністичний та національно-визвольний рухи. Багатомільярдні витрати спрямовувалися на роздування авантюрної революційної боротьби в Анголі, Алжирі, Малі, Бірмі, Єгипті, Індонезії, Ефіопії, Нікарагуа, Індонезії і в багатьох інших країнах Азії, Африки, Латинської Америки. Своєю чергою, США, країни НАТО посилювали боротьбу проти СРСР як підпалювача міжнародного тероризму. США, західні країни розгорнули проти СРСР гігантську “психологічну війну”. Офіційно впроваджені конгресом США “тижні поневоленних народів” мали чітку антирадянську спрямованість, як і багато інших аналогічних акцій. Під їх впливом відроджувалася національна самосвідомість народів СРСР, їх прагнення до завоювання національної самостійності.

Отже, багато впливових внутрішніх і зовнішніх чинників прискорювали назрівання глибокої економічної та політичної кризи в СРСР. Багаторічна диктатура КПРС не врятувала становища. Розпад СРСР виявився неминучим. На його руїнах утворилася низка незалежних держав, серед них і незалежна Україна.

1. Бзежинский З. Большой провал. Агония коммунизма. В кн. Квинтессенция : Филос. альманах / Сост.: В. Мудрагей. В.И. Усанов. – М., 1990. 2. Бзежинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М., 1998. 3. Дюррозель Жан-Батист. История дипломатии від 1919 року до наших днів. – К., 1995. 4. Добрынин А.Ф. Сузубо доверительно. Посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962 – 1986 гг.). – М., 1997. 5. Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997. 6. Фалин В.М. Конфликты в Кремле. Сумерки богов по-русски. – М., 1999.

А.Л. Папікян

КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ НА КОНТРАКТНІЙ ОСНОВІ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

© Папікян А.Л., 2002

Вивчено історичні передумови переходу комплектування Збройних сил України від загальновійськового обов’язку до професійної армії. Проаналізовано різні погляди щодо переходу українських Збройних сил до нового принципу комплектування особовим складом, визначені недоліки у його практичній реалізації та окреслені перспективи.

This scientific article provides a studying of historical preconditions of the Ukrainian Armed Forces transition process from conscription to professional Armed Forces. At the same time it analyzes different opinions and approaches concerning this complicated process, determines its problems and future prospects.

Початок 90-х років двадцятого століття характеризувався появою на політичній карті світу нових, незалежних держав, які утворилися внаслідок розпаду Радянського Союзу.